

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม แม้ว่าจะเริ่มมีการพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงประมาณ สองทศวรรษที่ผ่านมา เกษตรกรรมที่ทำอยู่เป็นเกษตรกรรมสมัยใหม่ และเริ่มมีบริษัททางด้านเกษตร เกิดขึ้น ส่วนเกษตรกรที่เป็นบุคคลนั้น ได้หันมารับแบบของเกษตรกรรมสมัยใหม่ซึ่ง เน้นการใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า และ ยาฆ่าแมลง จนอาจเรียกได้ว่าเป็น “เกษตรกรรมเคมี” การใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรนี้ได้รับแรงกระตุ้นจาก “การปฏิวัติเขียว” (Green Revolution) ที่เน้นการใช้พันธุ์พืชพันธุ์ใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมี สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช และ เครื่องจักรกลการเกษตร ทำให้เกิดปัญหาต่อระบบนิเวศทั้งระบบ เนื่องจากสารเคมีเหล่านี้สามารถตกค้างอยู่ในดินเป็นเวลายาวนาน หนึ่งการใช้ยาฆ่าแมลงมีผลกระทบต่อห่วงโซ่อาหาร (Food Chain) ที่เป็นฐานสำคัญของระบบนิเวศ

ระบบเกษตรแผนใหม่ได้แพร่เข้าสู่หมู่บ้าน มีผลกระทบต่อกระบวนการการเรียนรู้ของชาวบ้าน ทำลายศักยภาพของมนุษย์ ระบบการศึกษาแผนใหม่ที่ขยายตัวเข้าไปในชุมชนเองก็ไม่สอดคล้องกับชีวิตของชาวบ้าน การเผยแพร่ข่าวสารความรู้จากส่วนกลางมักให้ความสำคัญกับการผลิตแบบใหม่ และกระตุ้นบริโภคนิยม ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อยไปแต่ในที่สุดทำให้ชาวบ้านพึ่งตัวเองไม่ได้ การพัฒนาระบบเกษตรแผนใหม่ ไม่เพียงทำลายฐานการผลิตแบบยังชีพของเกษตรกรและระบบความสัมพันธ์ในชุมชนเท่านั้น หากยังผลักดันเกษตรกรส่วนหนึ่งเข้าอยู่ภายใต้การครอบงำของบริษัทในรูปแบบของเกษตรกรรมพันธสัญญา (Contract Farming) ส่วนเกษตรกรทั่วไปนั้นต้องพึ่งพาเทคโนโลยีเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปุ๋ย พันธุ์พืช หรือยาฆ่าแมลง เกษตรกรขาดอิสระในการตัดสินใจ ในขณะที่เดียวกัน เริ่มมีบริษัทเกษตรกรรมขนาดใหญ่เกิดขึ้น ใช้เงินทุนสูง เน้นทุนและเครื่องจักรมากกว่าแรงงาน เน้นการผลิตพืชอย่างเดียว มักเป็นบริษัทข้ามชาติ ที่มีอิทธิพลไม่เพียงต่อการผลิต แต่สามารถควบคุมการแปรรูป การขนส่ง และการตลาดโดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งออก รัฐบาลเองนอกจากไม่ค่อยจะตระหนักในปัญหา ยังกลับมีบทบาทเกื้อหนุนระบบที่มีปัญหาเหล่านี้ด้วย ส่งผลให้เกษตรกรประสบปัญหาพืชผลราคาถูกลง แบกรับต้นทุนที่แพง มีหนี้สิน และ บางรายถึงขั้นล้มละลาย

องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักในผลกระทบเหล่านี้และมักเตือนรัฐให้ระมัดระวัง แต่ไม่ค่อยได้รับการตอบสนองเท่าที่ควรจากรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องบางองค์กร ได้ลงพื้นที่จัดเวทีแลกเปลี่ยนจนทำให้ทำให้เกษตรกรบางกลุ่มเริ่มตระหนักถึงปัญหา และเห็นความจำเป็นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาชาวบ้านขึ้นมาเพื่อปรับใช้ในกระบวนการการผลิตทางการเกษตรที่ไม่ทำลายสุขภาพและสิ่งแวดล้อมซึ่งในปัจจุบันมีหลาย ๆ รูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรรมอินทรีย์ การเกษตรผสมผสาน การเกษตรแบบยั่งยืนตามแนวทฤษฎีใหม่ ฯลฯ หลักการสำคัญที่แนวคิดเหล่านี้มีร่วมกันคือการลดเลิกการใช้สารเคมี เกษตรกรรมระบบดังกล่าวได้ถูกนำเสนอต่อสังคม เพื่อเป็นกระแสทางเลือก

จากสภาพปัญหาการเกษตรที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดความพยายามที่มุ่งแสวงหาทางออกให้กับสังคม เกิดเป็นขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกที่มีพื้นฐานปรัชญาแบบองค์รวม ยึดเอาธรรมชาติเป็นแบบจำลองของระบบการเกษตร ตัวอย่างหนึ่งของความเคลื่อนไหวได้แก่ กลุ่ม Biodynamic Agriculture ในทศวรรษที่ 1920 โดยการนำของ รูดอล์ฟ สไตเนอร์ ในการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวนาที่รู้จักกันในนาม Anthroposophical กลุ่ม Humus Farming ได้แตกแขนงมาจากกลุ่ม Biodynamic กลุ่มนี้ให้ความสำคัญต่อการใช้ฮิวมัสหรืออินทรีย์วัตถุในการบำรุงดิน เริ่มมีบทบาทเด่นชัดในช่วงทศวรรษที่ 1930 - 1960 กลุ่มเกษตรกรรมอินทรีย์มีบทบาททางสังคมอย่างมากใน ยุโรป กลุ่ม Humus Farming ให้ความสำคัญแก่การวิจัยทางการเกษตรมาก โดยเฉพาะเมื่อมีการก่อตั้งสมาคมดินอย่างเป็นทางการในปี 2488 โดยมีวารสารประจำสมาคมชื่อ Mother Earth และ Journal of the Soil Association สำหรับการเผยแพร่แนวคิดและผลงานของเกษตรกรรมฟื้นฟู เริ่มขึ้นที่ประเทศอเมริกาในปี 2482 ซึ่งพัฒนามาจากระบบเกษตรอินทรีย์ในภูมิภาคเอเชีย มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่ประเทศฟิลิปปินส์ เกษตรกรรมธรรมชาติเป็นระบบการเกษตรที่พัฒนามาจากแนวคิดของเกษตรกรชาวญี่ปุ่นผู้มีชื่อเสียงคือ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ นักคิดด้านเกษตรผู้เสนอหลักการสำคัญคือ การทำเกษตรแบบ “อกรรม” ซึ่งหมายถึงการยุติการเกษตรที่แทรกแซงธรรมชาติและเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางอย่างสิ้นเชิงมาเป็นเกษตรกรรมตามแนวทางใหม่ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ เกษตรกรรมจุลินทรีย์ของคิวงะ กำเนิดในญี่ปุ่นพัฒนาจากแนวคิดของ Okada ที่ให้ความสำคัญกับการใช้จุลินทรีย์ในการทำเกษตร อีกแนวทางคือ เกษตรกรรมถาวร (Permaculture) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของฟูกุโอกะ แต่ได้รับการพัฒนาขึ้นในประเทศออสเตรเลีย เมื่อปี 2521 โดย ผู้มีบทบาทสำคัญได้ของกลุ่มนี้ ได้แก่ Bill Mollison และ David Holmgren ปัจจุบันเกษตรกรรมถาวรได้รับการนำไปทดลองปฏิบัติ

ท้าวภูมิภาคของออสเตรเลียและหลายประเทศที่มีการปฏิบัติงานในเครือข่ายเดียวกัน (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535 หน้า 27-35)

จึงเห็นได้ว่า กระบวนการเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทยเกิดจากความล้มเหลวของระบบเกษตรแผนใหม่ที่แม้เพิ่งจะเริ่มเข้ามาในสังคมไทยได้ไม่มากนัก แต่สามารถก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเกษตร ที่เห็นชัดเจนที่สุดในช่วงปี 2526-2527 ท่ามกลางวิกฤติการณ์ดังกล่าว มีกลุ่มคนบางส่วนเกิดความรู้สึกไม่พอใจกับวิถีชีวิตของตนเอง จึงพยายามทวนกระแสสังคมไปในทิศทางที่คาดว่าจะช่วยแก้ปัญหาให้แก่ตนเองได้ (เคชา ศิริภัทร หน้า 164) กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกร นักพัฒนา นักวิชาการและประชาชนโดยทั่วไปได้พยายามคิดค้นรูปแบบของแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือกด้วยการผสมผสานประสบการณ์ของตนเองและแนวคิดทางทฤษฎีรวมทั้งการปฏิบัติในที่อื่น จึงได้ออกมาเป็น 3 รูปแบบ อันได้แก่ (1) เกษตรกรรมผสมผสาน (2) เกษตรกรรมอินทรีย์ และ (3) เกษตรกรรมธรรมชาติ มีกลุ่มต่างๆ ได้นำเอารูปแบบต่างๆ ดังกล่าวไปส่งเสริมเผยแพร่ออกไปทั่วประเทศ โดยเฉพาะหน่วยงานพัฒนาเอกชนได้มีบทบาทหลักในเรื่องนี้ องค์กรพัฒนาเอกชนได้ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรรมทางเลือกของประเทศไทย ขึ้นเมื่อปี 2532 ในช่วงนี้เอง มีผู้ที่ได้นำเอาหลักคิดเกษตรกรรมทางเลือกไปลองปฏิบัติจนได้ผลหลายคน กระจายอยู่ทั่วประเทศ บุคคลที่ถือว่าเป็นนักคิดนำของแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ที่ได้เสนอแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือกที่เรียกว่า “วนเกษตร” เมื่อประมาณปี 2530 มหาอยู่ สุนทรชัย ลุงชาติ มาระแส และอาจารย์เกื้อวงษ์บุญ ได้เสนอทางออกของแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกในรูปแบบของ “เกษตรผสมผสาน” ในปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา ในช่วงนี้เององค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทอย่างเข้มแข็งในการผลักดันให้เกษตรกรรมทางเลือกกลายเป็นนโยบายของรัฐ หน่วยงานรัฐที่มีผลงานเกื้อหนุนเกษตรกรรมทางเลือกก็เช่น สถาบันวิจัยการทำฟาร์ม กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และโครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น ผู้มีบทบาทสำคัญในงานด้านเกษตรกรรมอินทรีย์ เช่น พันธุ์เลิศ บูรณศิลป์ อรรถพร ต้นสกุล และองค์กรพัฒนาเอกชนหลายองค์กร แนวคิดเกษตรกรรมอินทรีย์เน้นการใช้สมุนไพรควบคุมศัตรูพืชทดแทนการใช้สารเคมี

นอกจากแนวทางที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีอีกแนวทางหนึ่งซึ่งเรียกว่า “เกษตรกรรมธรรมชาติ” เกิดขึ้นในเวลาใกล้เคียงกับเกษตรกรรมอินทรีย์ กล่าวคือ ในปี 2530 ลุงคำเคื่อง ภาษี ที่จังหวัดบุรีรัมย์ ได้นำเอาแนวคิดของฟูกูโอกะมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของประเทศไทย ก่อนปี 2532 บุคคล หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบท ได้ทำการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือกอย่างกว้างขวางทั่วทุกภาคของประเทศ

ปัจจุบันในภาคเหนือมีเกษตรกรทำการเกษตรลักษณะนี้ 500 กว่าราย อย่างไรก็ตาม การทำการเกษตรในลักษณะนี้มีใช้ว่าจะประสบความสำเร็จทุกราย บางรายต้องล้มเลิกไปเพราะไม่สามารถใช้วิถีธรรมชาติสู้กับแมลงและโรคที่เป็นศัตรูพืชได้ หลายรายกลับมาใช้สารเคมีในบางส่วนของกระบวนการการผลิตเพราะทนกับสภาพการขาดทุนไม่ไหวประกอบกับการขาดเทคนิควิถีทางการผลิต ในจังหวัดเชียงใหม่ มีผู้ผลิตผักปลอดสารพิษโดยไม่ใช้สารเคมีช่วยในการผลิตเลย แต่อาศัยเทคนิควิธีการต่างๆ ทางธรรมชาติ และประสบความสำเร็จได้รับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์โดยสภามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (ม.ก.ท.) (Organic Agriculture Certification Thailand : ACT) ซึ่งเป็นบุคคลผู้หนึ่งที่อยู่ในกลุ่มของผู้ผลิตผักปลอดสารพิษตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ด้วย

จากแนวคิดและการปฏิบัติของกลุ่มที่หันมาทำเกษตรกรรมทางเลือกเหล่านี้ นับว่าเป็นการสวนกระแสสังคมที่เน้นทำการเกษตรสมัยใหม่ นับว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่น่าติดตามศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยเกิดความสนใจอยากทราบกระบวนการการผลิต อะไรคือสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรหันมาทำเกษตรกรรมทางเลือก มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมทางเลือก มีเทคนิควิถีอย่างไรจึงสามารถทำให้ประสบความสำเร็จได้ มีปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนอะไรบ้างที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมทางเลือกและผลสำเร็จที่ได้รับ คำตอบที่ได้จะมีประโยชน์อย่างมากในการนำไปใช้เป็นแนวทางการพัฒนาการเกษตร ทางด้านการศึกษาและการประกอบอาชีพ รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ และเกษตรกรผู้สนใจ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการผลิตผักปลอดสารพิษของกลุ่มเกษตรกรที่บ้านป่านอด ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่
2. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตผักปลอดสารพิษของกลุ่มเกษตรกรดังกล่าว

ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

1.1 ปัจจัยภายในชุมชน

- นิเวศวิทยา
- ระบบสังคมการเมือง
- การถือครองพื้นที่

1.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน

- กระแสการพัฒนา
- แนวคิดของรัฐบาล-เอกชน
- การตลาด

1.3 การเปลี่ยนแปลง

1.4 ระบบการผลิตจากการผลิตแบบดั้งเดิมสู่การผลิตเกษตรกรรมแผนใหม่

- เทคนิควิธีการผลิตผักปลอดสารพิษ
- แรงผลักดันและแรงจูงใจ
- รูปแบบของเกษตรกรรมทางเลือก

1.5 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอกกับภายในที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน และมีผลนำไปสู่ความสำเร็จทางการผลิต

2. ขอบเขตด้านประชากร

เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ บ้านป่านอด กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่

3. ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้ศึกษาได้เลือกบ้านป่านอด ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เหตุที่เลือกพื้นที่ดังกล่าวเป็นกรณีศึกษาก็เพราะ

- เป็นหมู่บ้านที่มีประเด็นที่ผู้วิจัยมุ่งศึกษาและมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ผลิตผักปลอดสารพิษ
- มีความชัดเจนในการทำการเกษตรกรรมทางเลือก และมีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งซึ่งได้รวมตัวกันแก้ปัญหาจะประสบความสำเร็จได้รับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

- สภาพชุมชนมีการติดต่อคมนาคม กับภายนอกได้สะดวก ได้รับข่าวสาร ข้อมูลต่าง ๆ หลายทิศทางและได้รับผลกระทบจากเกษตรกรรมแผนใหม่

นิยามศัพท์เฉพาะ

ความสำเร็จ หมายถึง การสัมฤทธิ์ผลในการผลิตผักปลอดสารพิษและสามารถดำรงชีวิตได้ด้วยการเกษตรแบบปลอดสารพิษด้วยความมั่นคงทางสถานภาพเศรษฐกิจของครอบครัวและสังคม

ผักปลอดสารพิษ หมายถึง ผักผักที่ถูกผลิตขึ้นโดยไม่ใช้สารเคมีหรือสารสังเคราะห์ทางเคมี เช่น ปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช ร่วมกับการผลิตทุกขั้นตอน แต่ใช้การผลิตแบบธรรมชาติซึ่งปลอดสารพิษ

ปัจจัยภายนอก หมายถึง องค์ประกอบที่อยู่ภายนอกชุมชน ที่ส่งเสริมและเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรในชนบทได้แก่ แนวคิดและกระแสการพัฒนาของชุมชน ระบบตลาด สื่อสารมวลชน การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การแลกเปลี่ยนและเชื่อมความรู้กับองค์กรภายนอก

ปัจจัยภายใน หมายถึง สภาพที่เป็นอยู่หรือสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ปัญหาการผลิต ปัญหาสุขภาพอนามัย ภูมิปัญญาท้องถิ่น

เกษตรกรรมทางเลือก หมายถึง รูปแบบการผลิตทางการเกษตรและวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เอื้ออำนวยต่อการฟื้นฟู และดำรงรักษาไว้ซึ่งสภาพความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา โดยมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นธรรม และส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา

1. ได้ความรู้และความเข้าใจตลอดจนขั้นตอนและเทคนิควิธีการผลิตผักปลอดสารพิษให้ประสบความสำเร็จเพื่อส่งเสริมแก่เกษตรกรผู้สนใจต่อไป
2. ได้ความรู้และความเข้าใจถึงปัจจัยภายในของชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกและการนำไปสู่การประสบความสำเร็จในการผลิตผักปลอดสารพิษ
3. ได้ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมและขยายสู่ชุมชนอื่นต่อไป
4. ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยกรณีศึกษาอันจะเป็นประโยชน์สำหรับการจัดการเรียนการสอนทางด้านเกษตรกรรมในแบบที่ผู้เรียนที่สร้างสรรค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) และการทำแฟ้มสะสมงาน (Port Folio) ซึ่งจะช่วยเหลือหนุนนวัตกรรมการทำอาชีพศึกษา เช่น การจัดการศึกษาระบบทวิภาคีที่กรมอาชีวศึกษากำลังทดลองอยู่ในขณะนี้ รวมทั้งการส่งเสริมให้นักเรียน/นักศึกษา ได้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการเกษตรกรรมอันจะทำให้สามารถเข้าใจความเชื่อมโยงต่างที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรมซึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจหลักของประเทศได้